

МІСЦЕ ОПЕРАЦІЙНИХ РИЗИКІВ У БАНКАХ УКРАЇНИ

Розглянуто поняття та причини виникнення операційних ризиків у банках України. Визначено методи управління операційними ризиками, а також подано рекомендації щодо їх мінімізації.

Протягом останнього часу в світовій банківській практиці приділяють значну увагу проблематиці, пов'язаній із операційними ризиками. Першопричиною такої уваги є прямі та побічні збитки, породжені операційною діяльністю комерційних банків. Ця діяльність нині набула якісно нових ознак, пов'язаних із масштабами операцій банків, їх різноманітністю, запровадженням нових банківських технологій тощо. Дану проблематику досліджували у вітчизняній і зарубіжній літературі А. Камінський, А. Кияк, А. Лобанова, М. Cruz, J. Danielsson. Базельський комітет із банківського нагляду в проекті Нової Угоди з капіталу (Базель II) приділив значну увагу методології формування резерву проти операційних ризиків [3, 124].

Незважаючи на широку увагу до операційних ризиків банку, досі нема єдиної точки зору щодо їх визначення. Проаналізуємо основні підходи до дефініції згаданих ризиків [2, 49].

Перший підхід відбито у назві, й він полягає в тому, що під цим терміном розуміють ризики, які виникають у процесі операцій, котрі здійснює фінансовий інститут (банк). Такий підхід охоплює помилки персоналу, недотримання процедур виконання операцій, збої комп'ютерних систем. Разом із тим, при цьому не йдеться про навмисне порушення систем внутрішнього контролю (наприклад, свідоме порушення лімітів та резервів співробітниками банку), внутрішнє та зовнішнє шахрайства. Крім цього, за такого підходу не враховують ризик, пов'язаний із неадекватною організацією процедур виконання операцій та, якщо ширше, організацією бізнес-процесів у банку (наприклад, надання одному підрозділов одночасно повноважень прийняття рішень та контролю за ними). У дане означення також не вкладають ризик, пов'язаний із використанням неадекватних моделей оцінки ризику (ринкового та кредитного).

Другий поширений підхід полягає у розбитті ризиків банку на фінансові й нефінансові та визначенні операційних ризиків як «не фінансові». Під **фінансовими** ризиками розуміють ризики, що виникають при виконанні банками функцій фінансових посередників. До них відносять ринковий, кредитний, ризик ліквідності, ризик невідповідності активів та зобов'язань, а також страховий ризик. На відміну від фінансових, **нефінансові** ризики притаманні тільки фінансовим посередникам, а є загальними для багатьох компаній. Нефінансові ризики класифікують на три категорії: ризики внутрішніх подій, ризики зовнішніх подій та бізнес-ризик.

Перші характерні шахрайствами, тим, що нема належного внутрішнього контролю, збоями інформаційних систем, правовими помилками та порушеннями. Ризики зовнішніх подій пов'язані з такими подіями, як катастрофи, терористичні акти, землетруси, цунамі тощо. Бізнес-ризик охоплюють збитки від нереалізованих конкурентних переваг, неправильного вибору стратегії розвитку та місця на ринку, втрати від регуляторних змін, від змін у попиті тощо.

Другий підхід не цілком адекватно відображає сутність операційних ризиків. Так, бізнес-ризик породжують втрати, через звичайні економічні причини, тому мають бути предметом аналізу бізнес-діяльності банку в цілому, а не ризик-менеджерів. Окрім цього, необхідно відокремити безпосередні втрати, пов'язані з певною подією, від побічних втрат. Наприклад, окрім \$85 млн. прямих збитків банку Нью-Йорка (США) від терористичних актів 11 вересня 2001 р., були побічні збитки через спотворення економічної діяльності на кілька днів (зокрема, біржа не працювала 4 дні).

Третій підхід полягає в тому, що операційний ризик – це ризик прямих та побічних збитків у результаті неправильної побудови бізнес-процесів, неефективності процедур внутрішнього контролю, технологічних збоїв, несанкціонованих дій персоналу або зовнішніх впливів. Дане означення здається найгрунтовнішим і узагальнює підходи, спрямовані на перераховані сфери виникнення операційних ризиків, що широко представлені в західній літературі з банківської практики [2, 47].

До аналогічного контексту належить визначення, що запропонував Базельський комітет у останній редакції Угоди з капіталу: «Операційний ризик визначають як ризик виникнення збитків у результаті недоліків та помилок у ході здійснення внутрішніх процесів у банку, допущених із боку співробітників, через інформаційні системи, а також зовнішніх подій».

Такі підходи до визначення операційного ризику дають змогу твердити про специфічність сприйняття їх в українських банках. Це впливає з аналізу причин операційних ризиків, повний перелік яких наведений у табл. 1.

Таблиця 1

Причини операційних ризиків.

	Причини визначені першими за важливістю	Причини визначені другими за важливістю	Причини визначені третіми за важливістю
Комп'ютерні збої та недосконалість програмного забезпечення	57%	19%	22,5%
Помилки персоналу	38%	43%	5,5%
Шахрайство (внутрішнє та зовнішнє)	5%	14%	33,5%

Недосконалість побудови внутрішніх бізнес-процесів		19%	5,5%
Втручання зовнішніх факторів (аварійного типу)		5%	
Зловживання персоналу без шахрайства			11%
Невикористання можливостей систем			11%
Відсутність єдиного інформаційного поля			5,5%
Проблеми каналів зв'язку між філіями			5,5%

Серед найважливіших причин – три: комп'ютерні збої – 57% експертних оцінок, помилки персоналу – 38%, шахрайство з пластиковими картками – 5%.

Поміж причин операційних ризиків другої пріоритетності (тобто таких, що експерти поставили на друге місце) домінують помилки персоналу – 43%. Найважливіша причина третьої пріоритетності – внутрішнє та зовнішнє шахрайство.

Як свідчать результати експертного дослідження, операційні ризики мають різний ступінь важливості в загальній структурі сукупного банківського ризику, що видно з табл. 2.

Таблиця 2

Ранг операційних ризиків серед дев'яти категорій ризиків.

	Середній ранг (ступінь важливості) операційних ризиків для банків	Максимальний ранг операційних ризиків	Мінімальний ранг операційних ризиків
Банківська система України в цілому	5	2	9
Найбільші банки	4	2	6
Великі банки	6	3	8
Середні банки	6	2	9
Невеликі банки	6	3	8

У середньому в банківській системі даний вид ризику займає за пріоритетністю 5-е місце серед 9-и категорій ризику, визначених Методичними рекомендаціями щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України. Однак пріоритетність даного виду ризику – на четвертому місці щодо найбільших банків і шостому для всіх інших. Теоретичне пояснення даного факту впливає із загальної теорії

систем, тому що зі зростанням величини банку він стає складнішим як система. Практично це виявляється в якісних та кількісних відмінностях характеристик ризиків. Із збільшенням банку зростають обсяг операцій, їх різноманітність, збільшується кількість філій, банкоматів тощо. Підвищується значимість адекватної організації бізнес-процесів у банку.

Цікавим є співвідношення об'єктивної та суб'єктивної складових в операційних ризиках банків. Відомо, що ризик має як об'єктивну, так і суб'єктивну складову [5, 94]. Перша породжена ризикованістю, що природно притаманна банківській діяльності. Друга – особливостями прийняття рішень зацікавленими суб'єктами в умовах невизначеності. Результати експертного дослідження показують, що в середньому у банківській системі об'єктивна складова та суб'єктивна приблизно однакові, з невеликою перевагою останньої. Але є суттєва різниця в тому, як експерти з банків різних груп оцінюють об'єктивну та суб'єктивну складові. В групах найбільших та невеликих банків частка суб'єктивної складової значно перевищує об'єктивну – в першому випадку в 1,5 раза, а в другому – в 2 рази. Разом із тим у групах великих та середніх банках об'єктивна складова більша. Пояснення цьому факту наступне. У великих системних банків є значна кількість філій, великий обсяг операцій, вони оперують різними фінансовими інструментами. Тому виникнення збитків за операційними ризиками суттєво залежить від правильності організації внутрішніх процедур, організації систем внутрішнього контролю, рівня менеджменту тощо. Для банків із групи невеликих, на перший план виходить інший ефект – прояв одного операційного ризику може призвести до спотворення ефективної діяльності банку, тому вага правильності рішення зростає. Частки об'єктивної та суб'єктивної складових наведено в табл. 3.

Таблиця 3

Складові операційних ризиків.

	Об'єктивна складова	Суб'єктивна складова
Банківська система України в цілому	48%	52%
Найбільші банки	38%	62%
Великі банки	56%	44%
Середні банки	57%	43%
Невеликі банки	33%	67%

На відміну від методик оцінки та мінімізації кредитних і ринкових ризиків методики управління операційним ризиком почали розробляти порівняно недавно. У Базельській угоді від 1988 р. операційний ризик зафіксували як побічний продукт кредитного та ринкового ризиків і віднесли до категорії «інші» в сім'ї ризиків. В Угоді «Базель-2» операційний ри-

зик розглянуто окремо, наведено визначення, методи його оцінки, причини виникнення. Базельський Комітет вважає, що операційний ризик є важливим ризиком, із яким стикаються банки, і що банкам потрібно тримати певну суму капіталу на випадок пов'язаних із ним збитків.

Підходи до оцінки операційних ризиків протягом останнього часу стрімко розвиваються, але все-таки відстають за ступенем точності від методів вимірювання кредитних і ринкових ризиків. Оцінка операційного ризику допускає оцінку ймовірності настання подій або обставин, що призводять до операційних збитків, і оцінку розміру потенційних збитків. Методи, засновані на застосуванні статистичного аналізу розподілів фактичних збитків, дають змогу прогнозувати потенційні операційні збитки, орієнтуючись на розміри операційних збитків, у даній кредитній організації в минулому. **Статистичні методи і моделі** активно використовують у випадку, якщо ймовірність настання конкретного виду операційного ризику достатньо велика, а його поширення на ринку – масове. У цьому випадку можна використовувати кореляційні моделі, в яких функцією буде ймовірність настання операційного ризику, а змінними – чинники, що формують операційний ризик (наприклад, кількість операцій, яка прямо визначає частоту помилок персоналу).

Суть бально-вагового методу полягає в оцінці операційного ризику в зіставленні зі заходами по його мінімізації. На основі експертного аналізу вибирають інформативні для потреб управління операційним ризиком показники і визначають їх значущість (вагові коефіцієнти). Потім вибрані показники зводять у таблиці (оцінні карти) і оцінюють із використанням різних шкал. Отримані результати обробляють із урахуванням вагових коефіцієнтів і зіставляють за напрямками діяльності кредитної організації, окремих видів банківських та інших операцій. Застосування бально-вагового методу разом із оцінкою операційного ризику дає змогу виявити слабкі й сильні сторони в управлінні операційним ризиком.

У рамках методу моделювання (сценарного аналізу) на основі експертного аналізу для напрямів діяльності банку, окремих видів банківських та інших операцій визначають можливі сценарії виникнення події або обставин, що призводять до операційних збитків, і розробляють модель розподілу частоти виникнення та розмірів збитків, яку потім використовують для оцінки операційного ризику.

Моніторинг втрат від настання операційного ризику охоплює аналіз кожного випадку, опис природи і причин, що призвели в конкретній ситуації до реалізації операційного ризику. Для виявлення напрямків, найбільш схильних до операційного ризику, рекомендований проводити післяопераційний розподіл процесів і технологій на їх елементарні складові, для кожної з яких емпірично або статистично визначають ступінь впливу на нього того або іншого джерела ризику. Згаданий розподіл

об'єктів операційного ризику на елементарні операції називається декомпозицією операційного ризику за операціями, що становлять каталог операційних ризиків. Каталог дає змогу виявити найуразливіший підрозділ банку. Складання каталогу операційних ризиків – основне завдання при побудові адекватної системи управління згаданим ризиком. Його можуть складати або підрозділи банку – у вигляді так званої технологічної карти здійснюваних операцій, або можна доручити зовнішній консультативній фірмі. Після складання каталогу виявляють ті процеси й окремі операції, на яких найбільшою мірою концентруються конкретні чинники ризику. Потім розробляють заходи щодо зменшення і обмеження виявлених ризиків.

Що стосується математичних методик, то для управління операційним ризиком розробити їх важко. Є ряд причин цього. По-перше, катастрофічні події, що можуть завдати істотних збитків організації, трапляються вкрай рідко, і, відповідно, перебувають за межами розумних довірчих інтервалів, у хвості статистичного розподілу ймовірності втрат. По-друге, важко встановити ймовірність настання ризику, ступінь впливу окремих чинників на ризик. Тому управління операційними ризиками зводять до аналізу подій, що відбулись, і запобігання ризику до настання події.

Щоденний моніторинг операційного ризику має охоплювати виявлення операційних втрат, самостійну оцінку ризику підрозділами та відстежування ключових індикаторів ризику.

Але неможливо оцінити рівень операційного ризику в банку без історії операційних втрат. Спершу слід розробити систему збору даних, навчити персонал ідентифікувати операційний ризик, грамотно встановити рівень відбору, щоби не засмічувати базу даних. Потім можна частково відновити операційні події через бухгалтерію банку або на основі опитування співробітників. Операційні втрати слід розділяти за групами чинників ризику, а також за підрозділами банку і банківськими продуктами. Природно, що база даних, із якою можна працювати, сформується через кілька років, але в міру її нагромадження слід аналізувати масив даних і вживати заходів для поліпшення одержуваної інформації.

Велике значення в контролі над операційними ризиками має моніторинг ключових індикаторів ризику. Ключовий індикатор ризику – показник, що істотно впливає на рівень конкретного ризику. Фахівці вважають, що серед безлічі діючих випадкових чинників є такі, які багато в чому визначають ймовірність настання несприятливої події і потенційний розмір збитку. Якщо відстежувати такі показники, можна з більшою або меншою впевненістю також виявляти рівень ризику і прогнозувати збитки.

Індикатори, за якими можна судити про діяльність компанії і про рівень операційного ризику, розділяють на три групи: **індикатори поточної діяльності** (відображають найзначущіші аспекти діяльності компанії), **індикатори ефективності контролю** (показують кількість помилок, яким запобігли завдяки системі внутрішнього контролю) та **індикатори ризику** (будують шляхом зіставлення індикаторів поточної діяльності й ефективності контролю). Звичайно індикатори формують для тих частин процесу бізнесу, порушення яких може привести до втрат для банку. Наприклад, для інвестиційних підрозділів банку хорошими показниками є обсяг та кількість затримки постачань цінних паперів як від банку до контрагентів, так і від контрагентів до банку.

Для повної ідентифікації ризиків необхідні експертні опитування. Результати анкетування служать основою розрахунку залишкового рівня ризику.

Облік фактичних втрат, аналіз індикаторів ризику і сценарних аналізів на основі експертних опитувань не будуть максимально ефективними при управлінні операційним ризиком без можливості зіставлення даних. Тому слід формувати загальну картину, або карту операційного ризику.

Отже, в результаті проведеного дослідження можна зробити наступні висновки:

- Неможливо виявити операційний ризик без постійного дослідження всередині банку.

- Неможливо здійснювати аналіз адекватно до поданої інформації.

- Не можна робити висновки про стан операційного ризику без урахування думки кваліфікованих співробітників, які знають специфіку процесів бізнесу

- Складно проводити аналіз без змоги мати загальне уявлення про картину ризиків в банку.

А також слід врахувати, що:

- теоретичні причини операційного ризику відомі. Необхідно виявляти й усувати причини операційних втрат конкретного банку;

- ефективні технології роботи кредитної організації можливо розробити тільки виявивши недоліки діючих систем і процесів, які і призводять до операційних втрат;

- управління операційним ризиком має бути систематичною і комплексною діяльністю.

Та все ж кращий прогноз можливих втрат – запобігання виникненню самих ризиків.

In the article the notions and reasons of origin of operating risks are considered in the banks of Ukraine. The methods of management by the operating risks are certain, and also recommendations are given in relation to their minimization.

Література

1. Cruz, M.G. *Modeling, Measuring and Hedging Operational Risk*, John Wiley & Sons 2002. – 330 p.
2. Kuritzkes A. *Operational risk Capital: A Problem of Definition // The Journal of Risk Finance*, Fall, 2002. – P. 47–56.
3. *The New Basel Capital Accord. Consultative document. Basel committee on Banking Supervision*, 2003, February.
4. *Енциклопедія фінансового ризик-менеджмента* (под ред. А. А. Лобанова и А. В. Чугунова). – М.: Альпина Паблишер, 2003. – 786 с.
5. Камінський А. Б. *Економічний ризик та методи його вимірювання*. – К.: Видавничий дім «Козаки», 2002. – 120 с.

Тхір І.

МІЖНАРОДНІ ВИРОБНИЧІ МЕРЕЖІ ЄВРОПИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇХ РОЗШИРЕННЯ

Розглянуто особливості поширення міжнародних виробничих мереж на східну та центральну Європу, зокрема у автомобілебудівному комплексі, текстильній промисловості й у виробництві електроприладів і складових до них. Роль ПІ та ВВП на душу населення у формуванні міжнародних виробничих мереж.

Інтеграція країн Центрально-Східної Європи у західноєвропейську економіку викликає чимало протиріч і запитань, одне з них має відношення до формування міжнародних виробничих мереж.

Концепція міжнародної виробничої мережі (МВМ) (International production networks) розроблена у багатьох роботах Д. Ернста та визначена як географічне поширення діяльності лідируючих брендів виробників товарів та складових компонентів, відносин як із їх філіалами, так і з незалежними постачальниками [4, 3]. Дослідник М. Боррус розглядає МВМ як сукупність відносин між фірмами, на основі яких діє компанія, починаючи від досліджень та розробок, дизайну продукту, виробництва, розповсюдження продукції та використання супутніх послуг [8, 4]. Таке трактування міжнародної виробничої мережі схоже до концепції вертикальної ієрархії «vertical keiretsu», що використовують і активно реалізують у Японії.

Проблематикою феномена міжнародних виробничих мереж займаються іноземні науковці Г. Лінден (США), Ф. Лемойн (Франція), Р. ван Тулдер та В. Руйгрок (Німеччина), Т. Стургеон (США). Оскільки ця тема порівняно нова (дослідження початі з 1990-х рр. і здійснюють їх лише іноземні економісти); на жаль, у вітчизняних науковців майже нема праць цієї тематики.